

Plán nerealizované varianty kostela sv. Petra a Pavla v Novém Hrádku

Více informací o stavbách J. B. Santiniho Aichela na území České republiky:
<https://www.santini.cz>

Text: Jiří Balský
 Fotografie: Martin Hrdlička – VirtualPanorama.cz, fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Josefově
 Mapa a grafické zpracování plánů : Marek Pacák
 Tisk: fronte s.r.o.

V roce 2023 vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově jako doprovodnou publikaci k výstavě Génius českého baroka Jan Blažej Santini Aichel a jeho dílo ve východních Čechách, která vznikla ve spolupráci s Královéhradeckým krajem a jejíž elektronická verze je k dispozici na webových stránkách NPÚ, ÚOP v Josefově.

Publikace vznikla v rámci výzkumné činnosti NPÚ financované z institucionální podpory Ministerstva kultury pro dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

ISBN 978-80-88226-40-6

František Ferdinand hrabě Kinský, český dvorský kancléř, si nechal v letech 1721–1723 postavit v centru svého chlumeckého panství reprezentativní zámeckou novostavbu. Stavbu provedl stavitel František Maxmilián Kaňka. Karlova Koruna je považována za nejvytříbenější Santiniho světskou stavbu. Zámek je postaven na principu paprscité centrály: uprostřed se nachází centrální válec se společenskými prostory a do něj jsou vnořeny tři hranoly na čtvercovém půdorysu, jež obsahují samostatné obytné jednotky. Tři kompoziční osy zámecké budovy vyběhají do krajiny v podobě cest, dříve lemovaných stromořadími.

Severně od zámku se nachází kaple Zvěstování Panny Marie. Centrální stavba s přisazenou vstupní věží je celá pokryta mělkou pásovou bosází. Po stranách věže přiléhaly ke kapli přístavky, nejspíš původní z doby výstavby, z nepochopení zbytečně odbourané během opravy kaple kolem roku 1970.

Zaniklé stavby na panství Sadová

stavebník: Jan Arnošt hrabě Schaffgotsch

Zámek Sadová – Jan Arnošt hrabě Schaffgotsch, nejvyšší komorník Českého království a také kmotr posledních dvou Santiniho dětí, se zřejmě na počátku dvacátých let 18. století rozhodl ve svém hlavním venkovském sídle postavit nový zámek. Ten byl postaven nejspíš mezi lety 1723, kdy Santini Sadovou alespoň dvakrát navštívil, a 1728, kdy byla vysvěcena zámecká kaple. V roce 1844 zámek vyhořel a Harrachové, kteří již v nedalekém Hrádku od roku 1841 stavěli své nové letní sídlo, se rozhodli sadovský zámek neobnovit. Byl zcela rozebrán a na jeho místě byly vysazeny sady.

Dohaličky, kostel sv. Jana Křtitele

Barokně gotická přestavba staršího kostela proběhla možná do roku 1729, možná až mezi léty 1737 a 1742. Opakované problémy se statikou a zřícení klenby presbytáře v roce 1888 vedly až ke stržení kostela, který byl v letech 1894–1896 nahrazen novým. Santiniho autorství si domýšlíme na základě jeho úzkého vztahu s hrabětem Schaffgotschem

a podle vnější podoby kostela, která nesla řadu znaků typických pro Santiniho vytříbenou barokně gotickou tvorbu.

Stavby se Santinim spojované, u kterých je jeho autorství nejisté, vyloučené, nebo jejich santiniiovská podoba není známa.

Běstvína, kaple sv. Jana Nepomuckého – Postavena po roce 1720. Santinimu byla připisována pro svou barokně gotickou podobu. Stavbu lze nejspíš spojit s kutnohorským stavelem Janem Jakubem Voglerem, který podle Santiniho plánů stavěl v Želivě a v Sedlci u Kutné Hory.

Heřmanův Městec, zámek – Vrcholně barokní přestavba zámku proběhla před rokem 1724 za Jana Michala hrabě Šporka. Santiniho autorství potvrzuje nalezená pamětní listina, avšak pozdější úpravy zámku jeho santiniiovskou podobu zcela setřely.

Hoříněves, zámek – Barokní přestavba a přístavba zadaná Janem Michalem hrabětem Šporkem proběhla po roce 1720. Nedokončenou přestavbu reprezentuje dvojice nárožních věží, navazující esovitě prohnutá křídla či architektonický detail fasád.

Hradec Králové, zaniklý kostel sv. Antonína Poustevníka – Barokní přestavba kostela proběhla mezi lety 1705–1719. Santiniho autorství je archivně potvrzeno a je spojováno se stavbou věže a podobou hlavního oltáře. Kostel byl zbořen v roce 1766 v souvislosti se stavbou hradecké pevnosti.

Chrudim, radnice – Stavbu z roku 1721 navrhla osoba poučená santiniiovskou architekturou. Pravděpodobně se jedná o chrudimského stavitele Donata Morazziho, který dle Santiniho plánů stavěl poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou.

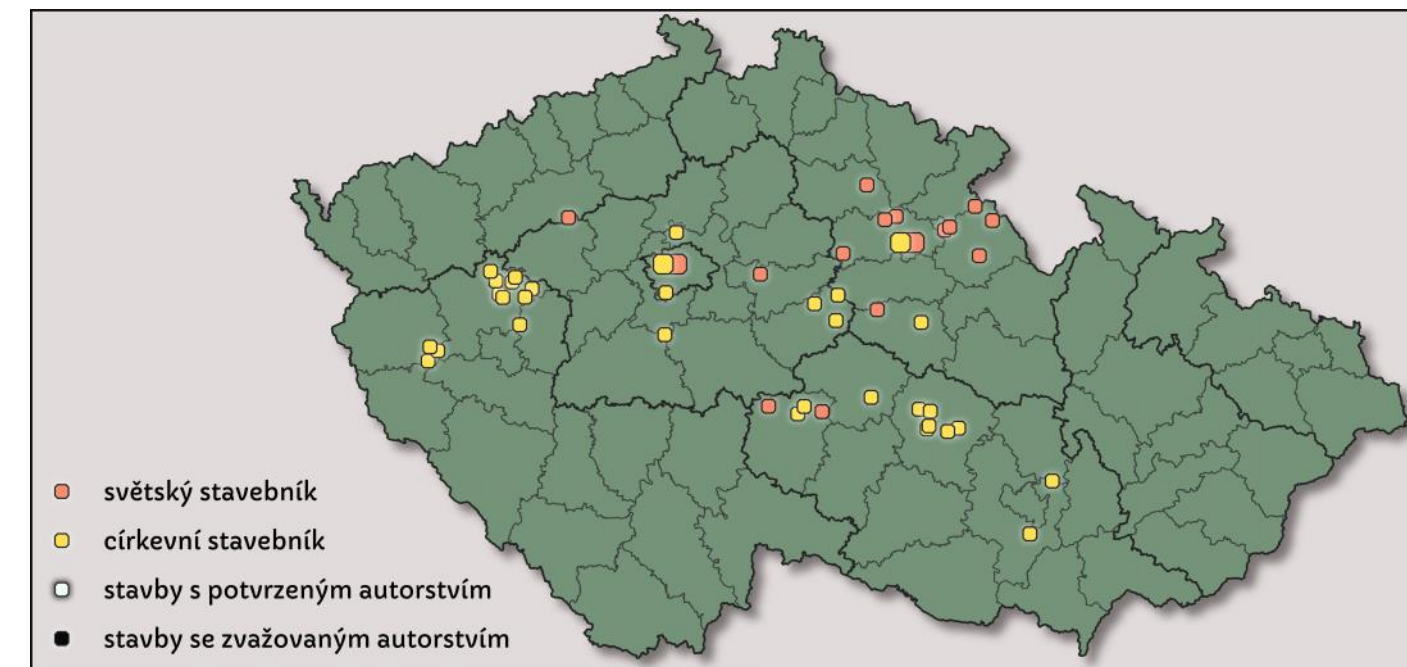
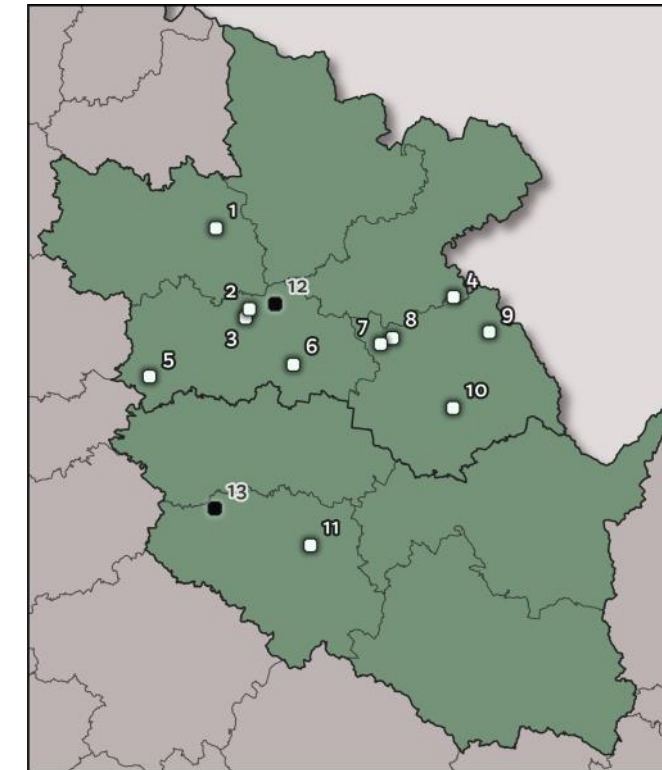
Neděliště, zámek – Zámek vznikl v místě starší tvrze ve 20. letech 18. století za Karla Ferdinanda hraběte Dobřenského z Dobřenic. Současní badatelé připsání

Santinimu nepodporují. Uspořádání zaniklých hospodářských staveb přesto připomíná Santiniho invenční prostorová řešení.

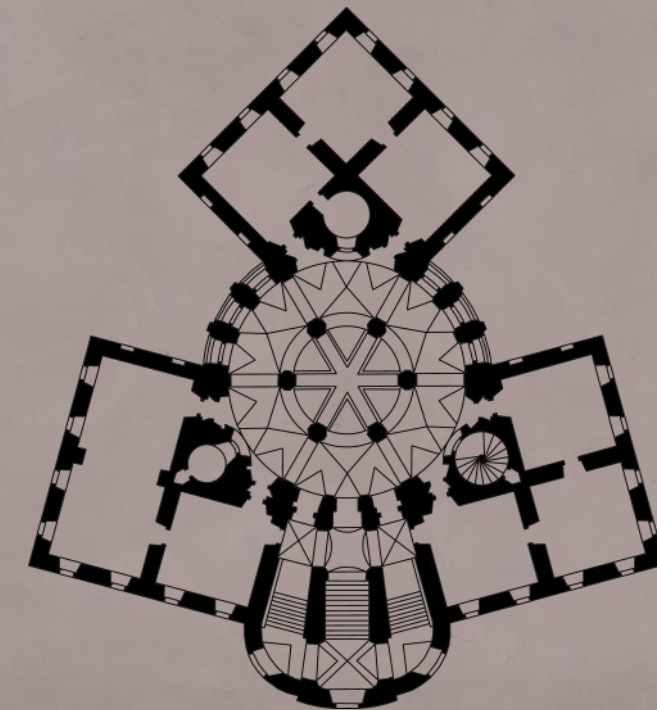
Smiřice, zámecká kaple Zjevení Páně – Elegantní novostavba na dynamicky zvlněném půdorysu byla postavena v letech 1699–1711 pro Jana Josefa hraběte Šternberka. V současnosti je za autora stavby považován Kryštof Dientzenhofer.

Místa se Santiniho stavbami v Královéhradeckém a Pardubickém kraji, včetně objektů se zvažovaným autorstvím:

1 – Lázně Bělohrad	8 – Opočno (Podzámčí)
2 – Sadová	9 – Deštné v Orlických horách
3 – Dohaličky	10 – Rychnov nad Kněžnou
4 – Nový Hrádek	11 – Chrast
5 – Chlumeck nad Cidlinou	12 – Hoříněves
6 – Hradec Králové	13 – Heřmanův Městec
7 – Mokré (Lhotka)	

- světský stavebník
- církevní stavebník
- stavby s potvrzeným autorstvím
- stavby se zvažovaným autorstvím

JAN BLAŽEJ
SANTINI AICHEL
 (1677–1723)

Jan Blažej Santini Aichel

(1677–1723)

Jan Blažej se narodil 3. února 1677 do rodiny kameníka Santina Aichela jako prvorozený syn. Talentovaný chlapec se nestal kameníkem, protože byl chromý. Vyučil se malířem, nejspíš u správce Obrazárny Pražského hradu Christiana Schrödera. Také lze předpokládat, že se ve výtvarném umění a architektuře vzdělával u architekta Jeana Baptisty Mathey, jehož některé projekty později převzal a dokončil.

V roce 1700 se objevuje poprvé jako projektující architekt. Jeho osobité návrhy a zřejmě i výjimečný talent porozumět zadání stavebníka vedou k tomu, že si ho stavebníci – především představení klášterů a šlechta – mezi sebou doporučují. Hned první projekty jsou architektonicky zralé, současně a líbí se. Zakázky se množí a Santini jezdí po Čechách i Moravě, konzultuje, kreslí, vyměřuje a dohlíží na své stavby.

Výjimečnost Santiniho architektonické tvorby pramenila z jeho nesporného talentu a zajisté ze znalosti kamenického řemesla, které vyžaduje prostorovou představivost, smysl pro detail a přesnost. Také jí podpořilo malířské vzdělání, které kromě techniky rozvíjí porozumění práci se světlem, proporcemi a kompozičním uspořádáním celku. Santiniho odvážná a neotřelá řešení snad mohla vznikat i proto, že nebyl spoután formálním stavitelským vzděláním, zkouškami a konvencemi.

Santini projektoval jednotlivé stavby i zámecké a klášterní areály, přestavby, dostavby a novostavby. Byl vrcholně barokním architektem, který dokázal u zadání některých kostelních staveb udělat úrok stranou a naplnit zadání stavebníka geniální syntézou barokního stavitelství s gotickým tvaroslovím. Barokní gotika, či snad lépe gotizující barok, je Santiniho specifickým přínosem architektuře českých zemí 18. století.

Jelikož nebyl Santini členem žádného cechu, nemohl mít vlastní stavební firmu. Na realizaci svých staveb dohlížel a byl stavebníky štědře placen.

V současné době se Santinim spojujeme asi 80 návrhů a realizací, vzniklých během 23 let jeho aktivní tvorby. Dámeli si dohromady zmíněný počet staveb, tehdejší možnosti cestování a osobní tělesnou indispozici, tak nás snad ani nepřekvapí, jako se to stalo jeho současníkům, že Santini 7. prosince 1723 nečekaně umírá. Bylo mu 46 let. Ze dvou manželství po sobě zanechal dvě dcery. Ačkoliv se mu narodili i čtyři synové, všichni zemřeli ještě v dětském věku. Jeho „projekční kancelář“, archiv či knihovnu tak neměl kdo převzít a vše se rozptýlilo do neznáma, včetně jeho potomků.

Santiniho 23 tvůrčích let

V roce 1700 Santini dostává od opata Wolfganga Lochnera svou první známou zakázku na dostavbu cisterciáckého kláštera na Zbraslavi. Brzy následují další zakázky na palácové stavby v Praze a na základě zbraslavských zkušeností také projekty na další obnovy klášterních areálů, úpravy a novostavby kostelů a dalších staveb. Po Praze a středních Čechách tak Santini jezdí i na Plzeňsko, do Žďáru nad Sázavou a okolí, později také na Moravu, například do Rajhradu.

Do východních Čech začal Santini za svými zakázkami jezdit nejspíš od roku 1712 a pak až do své smrti v roce 1723. V tomto roce jel přinejmenším dvakrát do Sadové a také do Opočna. Na rozdíl od jiných regionů zde nebyl zadavatelem žádný církevní řád. Naprostá většina zakázek přicházela od šlechty a od Biskupství královéhradeckého. V současnosti ve východních Čechách víme nebo důvodně uvažujeme asi o 19 stavbách či zámeckých areálech, které můžeme se Santinim spojit. Lze říci, že na východě Čech je těžiště jeho šlechtických zakázek.

Santiniho dílo ve východních Čechách

Stavby na panství Rychnov nad Kněžnou

stavebníci: Norbert Leopold hrabě Kolowrat-Libštejnský a František Karel hrabě Kolowrat-Libštejnský

Rychnov nad Kněžnou, zámecký areál – Santini pro Kolowraty pracoval od roku 1706, kdy vypracoval projekt přestavby Kolowratského paláce v Nerudově ulici v Praze. V Rychnově se začalo stavět nejspíše v roce 1713 podle letopočtu na vstupní bráně ke kostelu Nejsvětější Trojice. Celý areál byl stavěn podle jednotného konceptu. Na hlavní osu zámecké budovy navázalo dynamicky pojaté průčelí kostela Nejsvětější Trojice. K presbytáři kostela byla přistavěna piaristická kolej na trojúhelném půdorysu. Zámecké průčelí obohatila boční nižší křídla zakončená hodinovými věžemi a celý areál korunovala věžová nástavba nad průčelím kostela Nejsvětější Trojice. Po požáru kostela

v roce 1798 nebyla obnovena. Zanikla i piaristická kolej. V roce 1918 vyhořela a následně byla téměř celá zbořena. Santini kolowratské rodové sídlo dotvořil do reprezentativní vrcholně barokní podoby a odvedl zde mistrné architektonické i urbanistické dílo.

Deštné v Orlických horách, kostel sv. Máří Magdaleny – Novostavba kostela sv. Máří Magdaleny proběhla mezi lety 1723–1725 na místě staršího gotického kostela. Pro kostel je charakteristické dynamicky působící pootočení věží o 45°, stejně jako je tomu u vystupujících nároží příčné situovaného, šestiúhelného kněžiště. Mezi věže je vložen vypouklý portikus vstupní předsíně s později zazděnými vysokými arkádami. Pozoruhodné je řešení hlavního oltáře. Místo oltářního obrazu zaujímá bohatě tvarovaný výklenek s malovanou biblickou krajinou a sochou sv. Máří Magdaleny. Tyto znaky a Santiniho spolupráce s Kolowraty vedou k závěru, že i tento kostel byl postaven dle Santiniho návrhu.

Stavby na panství Opočno

stavebník: Jeroným hrabě Colloredo-Waldsee

Mokré, hospodářský dvůr Lhotka – Dvůr Lhotka byl postaven v letech 1719–1721. Dochovaný plán z 2. poloviny 18. století ukazuje, že Santini dvůr navrhl na přísně symetrické kompozici jako soubor čtyř staveb se zvlněnými a zalomenými půdorysy. Po požáru 1814 již nebyl dvůr

obnoven v původní podobě a během 19. a 20. století byla většina staveb výrazně přestavěna nebo zanikla. Do dnešních dnů se dochovala část ohradní zdi s přestavěnou bránou, část zvlněné zdi západní hospodářské budovy a možná i část jihozápadní stodoly. Tvarově bohaté půdorysné řešení dvora je jedno z nejpozoruhodnějších v rámci českých zemí.

Opočno, hospodářský dvůr Podzámek – V Opočně vyhořel v lednu 1723 hospodářský dvůr. Požár mohl ohrozit městečko a zámek a bylo proto rozhodnuto postavit nový dvůr za městem. Santini odvodil půdorysný tvar dvora z terénní konfigurace vybrané lokality. Navrhl sestavu hospodářských staveb uspořádaných do půdorysu trojúhelníka a stavby na místě osobně vyznačil. Stavba proběhla v letech 1723–1725 a dvůr se i přes četné modernizační přestavby dochoval do dnešních dnů.

Nový Hrádek, kostel sv. Petra a Pavla – Stavbě kostela sv. Petra a Pavla předcházelo založení farnosti na Novém Hrádku v květnu 1721. Základní kámen k novému kostelu, který nahradil dosavadní dřevěný, byl položen 15. května 1722. Nejprve byl stavěn presbytář, ve kterém byla v červnu 1723 sloužena první mše. Bezvěžový kostel byl dokončen a vysvěcen v červnu 1726. Zvonice byla ke kostelu přistavěna až po roce 1843, kdy dosavadní zvonici stojící vedle kostela zničil požár.

Stavby Biskupství Královéhradeckého v Hradci Králové a Chrastí

stavebník: Jan Adam hrabě Vratislav z Mitrovic

Královéhradecký biskup Jan Adam Vratislav z Mitrovic s Janem Blažejem Santinim spolupracoval nejspíše od roku 1714. Pravděpodobně mu také zprostředkoval i přestavbu později zbořeného kostela sv. Antonína Poustevníka.

Hradec Králové, kaple sv. Klimenta – Kaple byla postavena v letech 1714–1717 ve stísněném prostoru při Bílé věži. Nahradila zchátralou gotickou kapli stejného zasvěcení. Centrálně pojatá stavba na obdélném půdorysu obsahuje vnitřní oválný prostor završený kupolí a lucernou. Kapli korunuje nepřehlédnutelný symbol – pozlacená papežská tiára se svatopetrskými klíči.

Biskupská rezidence, dostavba zadního jižního křídla – Příprava stavby biskupské rezidence trvala desetiletí. Nakonec byla v letech 1707–1710 za biskupa Beckera postavena přední část do náměstí. Biskup Vratislav z Mitrovic ve stavbě pokračoval a nejspíš mezi lety 1715–1719 dostavěl zadní křídlo. Tato dostavba je Santinimu připisována podle účelných záznamů a na základě její architektonické podoby.

Chrast – Když byla v roce 1664 založena královéhradecká diecéze, chyběla v sídelním městě biskupská rezidence. První hradečtí biskupové proto až do roku 1710 sídlili zejména na zámku v Chrastí. Ten upravovali a rozšiřovali, nejspíš za účasti Santiniho, kterému jsou s vyšší mírou jistoty připisovány zejména podoba závěru kostela Nejsvětější Trojice a úpravy kostela sv. Martina v Chrásticích.

Chrast, děkanský kostel Nejsvětější Trojice, závěr kostela – Kostel Nejsvětější Trojice byl postaven v letech 1710–1717 na místě staršího, požárem poničeného kostela. Santiniho podíl se předpokládá především v návrhu úpravy závěru kostela, který je mírně zvlněný dovnitř prohnutými stěnami a navozuje dojem gotického katedrálního závěru.

Chrástice, hřbitovní kostel sv. Martina, přestavba a dostavba – Kostel sv. Martina nechal biskup Vratislav z Mitrovic přestavět před rokem 1720. Ke staršímu závěru byly přistavěny dva lichoběžníkové přístavky a zejména loď na čtvercovém

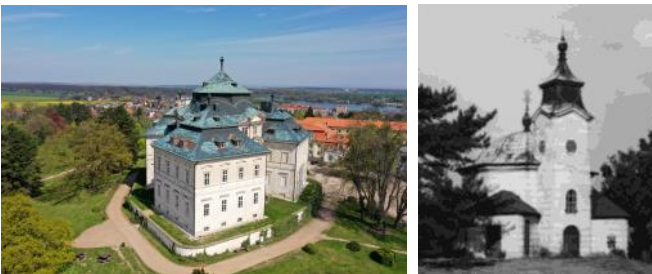
půdorysu, ovšem pootočená o 45° a doplněná o obdélné vstupní průčelí. Santini dílo korunoval vysokou stanovou střechou, možnou citací z gotického stavitelství.

Zámek Lázně Bělohrad

stavebník: Bertold Vilém hrabě z Valdštejna

Nejspíš v letech 1720–1722 proběhla přestavba a přístavba bělohradského zámku. Ten byl rozšířen o dynamicky vypjaté jižní křídlo se dvěma průjezdy a centrálně umístěnou kaplí sv. Jana Evangelisty. Jižně od zámku byly postaveny dvě symetricky umístěné budovy hospodářského zázemí, jejichž zvlněné fasády s oválnými okny tvořily elegantní rámec čestného dvora. Vrcholně barokní podoba zámku byla silně setřena v 60. a 80. letech 19. století. V českých zemích ojedinělá je architektonizovaná úcta ke sv. Janu Evangelistovi. V nadpražích vstupních vrat, mezi nimiž je umístěna symbolická socha orla s knihou, začíná citát z evangelia sv. Jana, který dobíhá na oltáři v zámecké kapli. Zaujme i expresivní a silně symbolické provedení oltáře, které vede k úvaze, že ho mistrný řezbář vytvořil dle Santiniho návrhu.

Chlumec nad Cidlinou, zámek Karlova Koruna a kaple Zvěstování Panny Marie

stavebník: František Ferdinand hrabě Kinský